

Jorma Luutonen (2011), **CHUVASH SYNTACTIC NOMINALIZERS**,
Turcologica 88, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 133 s.

Emine YILMAZ*

Çağdaş Çuvaşça dilbilgisi kitaplarında *videlitel'ny affiks*, *distinctive affiks*, *distinguishing affiks* adları altında incelenen *-i*, *-hi* ve *-sker* eklerini ele alan bu çalışma, 2010 yılında, Helsinki Üniversitesinin Altayistik Bölümünde, Juha Janhunen'in danışmanlığında ve Fince yazılan yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış biçimidir. Çalışmadaki istatistiksel veriler, 1.24 milyon sözcük içeren *The Turku Chuvash Corpus* (TChC) kullanılarak elde edilmiştir. Luutonen ayrıca, çalışmasında Çuvaşça, Türkçe, Tatarca, Udmurtça ve Erza Mordvinesini ana dili olarak kullanan konuşurlardan da yararlanmıştır.

Luutonen'in bu eklerle ilgili değerlendirmelerine geçmeden önce, Çuvaşça dilbilgisinin az bilinirliği nedeniyle, söz konusu eklerle ilgili kısa bir tanıtıcı bilgi vermek yararlı olacaktır.

Luutonen'in tartıştığı üç ekten biri olan *-hi*, Genel Türkçe *-ki* aitlik ekinin Çuvaşça biçimidir: *kaś-hi* "akşamki", *śur-hi* "yazınki", *ilĭk-hi* "önceki" vb.

-i eki ise işlev olarak üçüncü tekil kişi iyelik ekine benzemekle birlikte, işlevlerinden biri bulunma durumu eki almış adların üzerine gelerek "o yere ait, oraya ait" anlamında sıfatlar türetmektedir. Çuvaşçada bulunma durumu ekinin biçimselbilgisel nedenlerle üç ayrı biçimi bulunur: *-tA*, *-rA*, *-çA*. Bu eklerin üzerine *-i* eki geldiğinde, bulunma durumu ekinin ünlüsü silinir ve silinen ünlü yerine *-i* eki gelir:

vĭrman-ta "ormanda">*vĭrman-t-i* "ormandaki"

çĭre-re "yürekte">*çĭre-r-i* "yürekteki"

śĭn-çe "üstünde">*śĭn-ç-i* "üstündeki".

-i ekinin diğer işlevi ise *-sker* eki ile aynıdır. Çuvaşçada, herhangi bir sıfat yapım eki almadan sıfat olarak kullanılabilen sözcükler, *-i* ve *-sker* eklerini alarak ad gibi çekimlenebilirler. Bu iki eki almış sıfatlar "öyle olan" anlamı taşırlar:

hura "kara">*huri* "kara olan"; *hurin* "kara olanın", *hurinçe* "kara olanda", vb.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

pıçık “büyük”>*pıŝıkkı* “büyük olan” (*pıçık* hece yapısındaki sözcüklerde, bir ünlüden önce ünsüz ikizleşmesi kuralıdır); *pıŝıkkın* “büyük olanın”, *pıŝıkkınç* “büyük olanda”, vb.

hura “kara”>*hura-sker* “kara olan”; *hura-sker-ın* “kara olanın”, *hura-sker-te* “büyük olanda”, vb.

pıçık “büyük”>*pıçık-sker* “büyük olan”; *pıçık-sker-ın* “büyük olanın”, *pıçık-sker-te* “büyük olanda”, vb.

Luutonen, bu üç ekin, literatürde çok tartışılmış olmalarına rağmen, metinlerdeki kullanımlarına dair istatistiksel gözlemlerin eksik olduğunu belirtir. Ayrıca, Çuvaşçanın diğer Altay dilleriyle karşılaştırılması sonucunda, ne tür tarihsel gelişmelerle bu ekleri kazandığı ve bu eklerin diğer Altay dillerindeki karşılıklarıyla işlevsel açıdan nasıl bir ilişki içinde olduğu gibi soruların da ortaya çıktığını ifade eder (s. 10). Luutonen, kendi çalışmasının amacının da *-i*, *-hi* ve *-sker* eklerini, farklı dilbilimsel yapı düzeylerinde ve birkaç bakış açısıyla incelemek olduğunu, konuya hem niteliksel hem niceliksel, hem eş zamanlı hem art zamanlı yaklaştığını belirtir. Ayrıca hem bölgesel hem de genel tipolojik değerlendirmelere başvurduğunu da vurgular (s. 11).

Gerçekten de Luutonen’in kitabında kullandığı yöntem, bu tip çalışmalar için örnek olabilecek bir yöntemdir. Giriş bölümünde sorunu ortaya koyduktan sonra, *Language family background: The Turkic languages* başlıklı bölümde (ss. 12-34), Çuvaşçadaki bu üç ekin, Doğu ve Batı Türkçelerinde bulunan denk biçimlerini araştırır. Bu bölümde, Çuvaşça *-i*, *-hi* ve *-sker* eklerinin Genel Türkçedeki dengi olarak *-KI* eki ele alınır ve özellikle Türkiye Türkçesi ve ağızları, Osmanlı Türkçesi, Çağatayca, Tatarca, Eski Türkçe, Tuna ve Volga Bulgarçasındaki tarihsel gelişimi, sesbilgisel özellikleri, biçimbilgisel, biçim-sözdizimsel ve anlamsal özellikleri tartışılır.

-i, *-hi* ve *-sker* eklerinin Çuvaşçadaki durumlarının ele alındığı *The Chuvash -i*, *-xi* ve *-sker* adlı ana bölümde (ss. 35-91) önce bu eklerle ilgili olarak literatürdeki Çuvaşlarca ve Batılılarca yapılmış çalışmalar değerlendirilir. Daha sonra bu üç ek biçimbilgisel, biçim-sesbilgisel, anlamsal, sözdizimsel ve söylemsel açılarından karşılaştırılır ve şu sonuçlara ulaşılır:

Biçimbilgisel açıdan: Bu üç ek, eklendikleri kök ve biçimler açısından açıkça farklı profillere sahiptirler. *-hi* eki zaman gösteren sözcüklere (*ın-er-hi* “dünkü”, *kay-ıççen-hi* “gidinceye kadarki” vb.), *-sker* eki genellikle sıfatlara, sıfatı yapılarla ve zamirlere eklenir (*sukkır-sker* “kör olan biri”, *mınle-reh-sker* “ne çeşit biri” [*minle* “ne gibi, nasıl”, *-rek* “karşılaştırma eki”] vb.). *-i* eki ise dikkat çekici ölçüde çok yönlüdür. Bu ek genellikle sıfatlarla kullanılır ve bulunma ve ilgi ekleri üzerine gelir ancak diğer bütün durum ekleriyle de kullanılabilir: *aslı* “büyük”+*-i*>*asl-i* “büyük olan biri”, *yultaş-ra* “arkadaşta”+*-i*>*yultaş-r-i* “arkadaştaki”, vb.) *-i* ekinin en önemli işlevi hareket gösteren eylem adları üretmektir: *pul-nı* “olmuş”+*-i*>*pul-n-i* “olmuş olan”, *pul-as* “olacak”+*-i*>*pul-ass-i* “olacak olan”, vb. (s. 88).

CHUVASH SYNTACTIC NOMINALIZERS

Biçim-sesbilgisel açıdan: *-i*, *-hi* ve *-sker* ekleri, eklendikleri sözcüklerle bütünleşme açısından farklıdırlar. *-i* eki, diğer iki ekten farklı olarak ünsüz ikizleşmesine neden olur: *pıſık+-i>pıſikk-i*. Bu açıdan *-i*'li biçimler *-hi* ve *-sker* eklerini almış biçimlerden daha bitişkendir. *-i* ve *-hi* eklerini içeren biçimler, bu yapılar eşlik eden alomorfik alternasyonlar nedeniyle *-sker* ekli biçimlerden daha az şeffaftır. *-i* ve *-hi* ekleriyle bulunma ve ayrılma ekleri arasına zamir *n*'si girer: *asl-i-n-çen* "büyük olanından", *kun-sen-hi-n-çen* "gün-ler-i-n-den". *-sker* ekinin daha az bütünleşmiş olmasının nedeni, ekin uzunluğu ve iki ünsüzle başlamış olmasıdır (s. 89).

Anlamsal açıdan: *-i*, *-hi* ve *-sker* ekleri anlamsal-işlevsel açıdan farklı profillere sahiptirler. *-hi* eki bu üç ekin anlamsal açıdan en özelleşmiş olanıdır ve daima zaman gösteren sözcüklere eklenir. *-i* eki işlevsel olarak en çok yönlü olandır. Rolü esas olarak yapısaldır ve eklendiği sözcüğün türünü değiştirir. *-i* ile oluşturulmuş biçimler çoğunlukla "ayırıcı" karakterdedirler ve bu yüzden Çuvaş dilbilimcilerce "distinctive forms" olarak adlandırılırlar. Durum ekleriyle *-i* ekinden oluşan yapılar çoğunlukla geçici, metne dayalı özellik gösterirler: *alĭ* "el">*all-i-n-çe* "elinde" (el+3. kişi iyelik eki+zamir *n*'si+bulunma eki)>*all-i-n-ç-i* "elindeki" (el+3. kişi iyelik eki+zamir *n*'si+bulunma eki+*-i* eki).

-sker eki ise çoğunlukla bir nesnenin bir özelliğini vurgular: *pıçık-sker* "küçük olan biri (biri ki küçük)" (s. 89).

Az da olsa kimi bağlamlarda *-sker* ve *-i* birbirinin yerine kullanılabilir: *aman-nĭ-sker* veya *aman-n-i* (<*aman-nĭ+i*). Her ikisi de "yaralı olan biri" biçiminde çevrilebilir fakat *-sker* ekli biçim yaralı olma özelliğini vurgularken, *-i* ekli biçim daha nötrdür ve isimlidir (s. 90).

Sözdizimsel açıdan: *-i*, *-hi* ve *-sker* ekli biçimler kendilerinden önceki bütün öbeği kapsarlar. Bu üç ekin temel işlevi, eklendikleri sıfatları, belirteçleri, durum ekli yapıları veya bitimli cümleleri isimleştirmektir. Bu isimleşmenin sonucu bir isim (<sıfat), bir sıfat (<belirteç, dolaylı tümleç eki almış biçimler) veya isimleşmiş bir yan cümlerdir. Bu isimleşme sözdizimsel karakterdedir ve yapım eklerinin yardımıyla yeni sözcüklerin üretildiği sözlüksel isimleşme ile karıştırılmamalıdır (s. 90).

Söylem açısından: Söylem açısından *-i* ve *-sker* ekleri arasındaki fark, *-i* ekinin metinde zaten daha önce belirtilmiş bir nesneyi göstermesi, *-sker* ekininse çoğunlukla nesnenin yeni bir özelliğine işaret etmesi, yeni bir bilgi vermesidir (s. 90).

Luutonen, *The Chuvash -i, -xi and -sker* adlı bu bölümün sonunda, bu üç ekin kimi araştırmacılarca "category of distinction" altında birleştirilmesini de eleştirir ve yukarıda belirtilmiş olan farklılıklara dayanarak, ortak bir ad verilmesi gerekiyorsa bunun "sözdizimsel isimleştirici" (syntactic nominalizers) olması gerektiğini belirtir (s. 91).

Broader background: The Altaic and Uralic languages and Russian adlı dördüncü bölümde (ss. 92-115) Luutonen, Çuvaşçada görülen bu ekleri hem Çuvaşçanın ilişkide bulunduğu diller açısından hem de Çuvaşçanın ait olduğu dil ailesi açısından, yani dil tipolojisi açısından değerlendirir. Luutonen'e göre hem Çuvaşçanın ilişkide bulunduğu Ural dillerinde benzer işlevli yapılar bulunur hem de Çuvaşçanın ait olduğu dil ailesinin eklemeli olma özelliği bu tip sözdizimsel işlevli eklerin ortaya çıkışına uygundur. Örneğin Çuvaşçanın ilişki dillerinden Macarcada benzer işlevde bir *-i* eki bulunur: *föld ala-tt-i üreg-ek* "yer altın-da-ki mağara-lar"; Udmurtçada aynı görevde *-Ez* ekiyle karşılaştırılır: *vož-ez* "yeşil olan", *purt-en-ez* "bıçaklı biri".

Beşinci ve en kısa bölümde (*The etymology of the -KI morpheme*, ss. 116-119) Luutonen, *-KI* ekiyle ilgili etimoloji önerilerini üç grupta değerlendirir: 1. Ek, bir sözcükten gelişmiştir, 2. Ek aslında bir yapım ekidir, 3. Ek aslında bir yapım ekidir fakat daha sonra zamirsel bir öge ile birleşmiştir. Luutonen bu değerlendirmelerin sonucunda, ekin kaynağının belirsiz olduğu sonucuna varır.

Luutonen, çalışmasının 120-123. sayfaları arasındaki sonuç bölümünde, daha önceki bölümlerde yer alan bulguları özetler. Bu bulgular, yukarıda *biçimbilgisel*, *biçim-sesbilgisel*, *anlamsal*, *sözdizimsel* ve *söylemsel açıdan* verilmiş olan özelliklerin daha kısa bir özetidir.

Çalışmanın sonunda son derece geniş bir kaynakça, semboller ve kısaltmalar listesiyle Çuvaşça, Türkçe, Tatarca, Udmurtça ve Erza Mordvincesi ana dili konuşurlarının kodlarını, doğum tarihlerini ve yerlerini gösteren küçük bir liste yer alır.

Luutonen'in çalışması, Genel Türkçe *-KI* ekinin Çuvaşçadaki biçimi olan *-hi* ile Çuvaşçaya özgü olan *-i* ve *-sker* ekleri konusunda bugüne kadar yapılmış en ayrıntılı çalışmadır ve dilbilgisinin bütün alanlarını ele alan yöntemiyle benzer incelemeler için örnek olabilecek bir niteliktedir.